

P+

SPECIAL

Jaargang 17
Week 35 | 2019

Over
handelsvrouwen
en feminiene
ondernemers

Historicus Dorothee Sturkenboom

De geboorte van een handelsnatie

De zachte krachten van de Gouden Eeuw

Wie was de grootste held van de Gouden Eeuw? Dan denken wij toch vooral aan mannen als kaperkapitein/admiraal Michiel de Ruyter. En liever niet aan de moordenaar van Banda, Jan Pieterszoon Coen. Maar zo stoer waren de Hollandse en Zeeuwse kooplieden op land helemaal niet. Ze bouwden de handelsnatie Nederland juist succesvol op met 'vrouwelijke' eigenschappen als soepelheid, geduld en dienstbaarheid. Tijdens zakenreizen lieten ze de handel bovendien over aan hun echtgenotes. Daar in Holland hebben vrouwen de broek aan, bespotten jaloerse buitenlanders ons. Historicus Dorothee Sturkenboom diepte in *De ballen van de koopman* deze weggestopte geschiedenis op. Met een knipoog naar het duurzaamheidsdenken van nu.

De 'strijd om de broek', een spotprent over de Nederlandse man die zijn mannelijk gezag door zijn echtgenote liet afnemen. Buitenlanders vonden de Nederlandse handelaars veel te feminien. Een houtsnede van Theodor de Bry (1596).

Sturkenboom (1963) verklaart een spotprent in haar boek, waar zij vijftien jaar aan werkte, heel nauwkeurig en op jacht naar briljante details. Het is een veelzeggend beeld. De gravure uit 1596 toont een 'kwaad wijf'. Met een bitse uitdrukking rukt zij haar man letterlijk de broek van zijn kont.

Sturkenboom licht vrolijk toe: "In de late Middeleeuwen was de broek al een symbool van mannelijk gezag. Zij pakt hem hier juist de voorbroek af, die bedoeld is om zijn geslacht te verbergen: de kulbroek. Kul is een oud woord voor het mannelijk scrotum. Het onderschrift in het Latijn verklaart: 'Wat betreft de broek van mijn man, ik ben zélf uit op het deel met de ballen'. De vrouw tastte daarmee symbolisch zijn autoriteit en gezag binnen het huwelijk aan. Die onzeglijke Nederlandse vrouw ging symbool staan voor een maatschappij, een cultuur, waar alles te gelijkwaardig was geworden. Althans, in de ogen van anderen. Buitenlanders. Engelsen vooral, onze grote concurrenten op zee. Maar de kritiek klopte ook wel. Wij waren toen al een cultuur waar gelijkheid een belangrijkere waarde vormde dan in de omringende landen, waar meer een standenmaatschappij met hiërarchie was."

Daarmee is de titel 'De ballen van de koopman' meteen verklaard. Je had je boek ook 'De kloten van de koopman' kunnen noemen. "Haha, daar heb ik niet aan gedacht. Ik vond deze titel al behoorlijk gedurfd. Maar dan mis je wel een tweede betekenis. Ballen verwijst niet alleen naar mannelijkheid, maar het is ook een uitdrukking voor guldens: het geld van de koopman."

Dan is de titel ook ironisch bedoeld. "Dat is zeker zo, omdat de Nederlandse koopman in de ogen van buitenlanders dus helemaal niet zo heel mannelijk was. Nederlandse kooplieden zelf zagen dat overigens heel anders. Beeld en zelfbeeld lopen hier uit elkaar, maar zijn wel in wisselwerking met elkaar. Mijn boek gaat over die beeldvorming. Eigenschappen waar wij als Nederlanders om bekend zijn komen te staan. Stereotypen zijn heel erg duurzaam in de zin van: heel erg hardnekkig. Je komt er niet meer vanaf, ook al ga je je heel anders gedragen."

Je kunt jouw boek ook lezen als een zoektocht naar het ontstaan van de succesvolle handelsnatie Nederland. Hoe komt het dat wij een handeldrijvend volk zijn geworden?

Historicus Dorothee Sturkenboom ontdekte dat Nederlandse echtgenotes gelijkwaardig in de handel meedraiden: "Een van de succesfactoren voor de Gouden Eeuw was dat Hollandse vrouwen goed konden boekhouden."

► "Ik beschrijf de periode van de Gouden Eeuw, de tijd van de Republiek. Ik begin mijn onderzoek rond 1580. Het is de tijd dat Nederland nog geen Koninkrijk was, maar zich in de Tachtigjarige Oorlog begint los te maken van het Spaanse Rijk waar het deel van uitmaakte. Die periode van de Republiek loopt tot 1795 door. Voor die tijd maakten wij deel uit van een wat groter gebied; de Lage Landen, waar ook de Zuidelijke Nederlanden bij horen, het huidige België. In die tijd is onze identiteit nog diffuus. Eigenlijk zie je de Noord-Nederlandse identiteit pas ontstaan als we ons hebben losgemaakt van Spanje. Het interessante is ook dat de eigenschappen die wij nu als typisch Nederlands zien, eigenlijk al voor die periode gehecht zijn aan de Zuidelijke Nederlanden. Je hebt daar de Vlaamse en Brabantse handelssteden Antwerpen, Gent en Brugge. Die lopen op ons voor. Daar ontwikkelt zich al eerder een stedelijke handelscultuur, die Holland pas later overneemt."

Trokken de zuidelijke handelaren naar Holland?

"Ja. De Nederlandse privileges dreigen door de Spaanse koning teruggedraaid te worden. Daar horen onder meer religieuze vrijheden bij, maar ook belastingvoordelen. De opstanden hiertegen monden uit in een onafhankelijkheidsstrijd, waardoor de handel in de Zuidelijke Nederlanden stil komt te liggen. Zeker wanneer Antwerpen terugvalt in Spaanse handen en de Schelde door de Nederlanders wordt afgesloten. Dat is een van de redenen dat veel van de kooplieden naar Middelburg, Dordrecht en Rotterdam uitwijken. En in tweede instantie naar Amsterdam gaan. Dat is een hele grote groep die veel invloed heeft gehad op onze cultuur. Ze brengen mondiale contacten met zich mee, maar ook een bepaalde manier van handel drijven. Hanzestad Amsterdam was toen nog heel erg georiënteerd op de handel naar de Oostzee. Hout, graan. De handelaren uit de Zuidelijke Nederlanden brachten contacten mee die over de oceanen gaan."

"Geen goud gaat boven eer"

JOOST VAN DEN VONDEL (1587-1679)

Specerijen. Goederen uit de landen aan de Middellandse Zee en via de Zijderoute uit de Oost. Ze brengen bovendien een bepaalde *joie de vivre* met zich mee, een meer op comfort gerichte levenshouding waar de Noordelijke Nederlanden nog aan moeten wennen. Een meer gepolijster soort mannelijkheid ook, wat meer gericht op uiterlijkheden en beleefdheden. Er ontstaat zelfs een cultuurclash tussen de zuidelijke en noordelijke Nederlanders. Er wordt veel commentaar geleverd op de zuiderlingen als een type man die niet helemaal betrouwbaar zou zijn, een beetje oppervlakkig ook. De noordelijke Nederlanders zien zichzelf als authentiek en oprechter. Misschien wel wat botter en onbeleefder, maar wel eerlijker. Dat was het Bataafse beeld van mannelijkheid, genoemd naar de Batavieren."

Wij vinden nog steeds dat onze Nederlandse zeggen-waar-het-opstaat-aanpak een voorbeeld is voor wereld.

"Dat vinden wij nog steeds van onszelf, ja. Maar dat wringt wel in de beeldvorming. Bot zijn, dat combineert niet goed met handel drijven. Daarmee stoot je juist mensen af. Eerlijkheid past wel. En oprechtheid ook. Die eigenschappen worden overal genoemd als een voorwaarde voor goed handel drijven. Dat is een succesvolle beeldvorming gebleken. Ook al vonden ook buitenlanders het wel vreemd dat we zowel bot waren, als meegaand. Soms zelfs te meegaand. Vooral de buitenlandse adel uit die tijd keek op ons neer, want meegaandheid werd niet als mannelijk gezien. Men verwijt ons zelfs een gebrek aan mannelijk eergevoel."

Je toont in je boek hoe Europeanen er in de tijd uit zagen. Als enigen droegen de Hollanders geen wapen, geen degen. Wij gaan hier na een verkeerde opmerking niet de straat op om de belediging in een duel even recht te zetten.

"Buitenlanders vinden het ook heel typerend dat de Republiek oorlogen uit de weg gaat. Dat had óók een reden: oorlog is slecht voor de handel. Ook in de beeldvorming van vandaag zien Nederlanders zichzelf nog steeds graag als een vredelievende natie. We zijn in het buitenland in het kader van de VN alleen bereid tot acties wanneer het om opbouwende macht gaat."

We stonden niet te trappelen om IS in Syrië en Irak te bombarderen. "Bombarderen hoort helemaal niet bij het beeld dat wij van onszelf hebben."

Bijzonder aan jouw boek is de beschrijving van de gelijkwaardige positie van de vrouw in de Gouden Eeuw. Eigenlijk is het heel logisch: wanneer de man in het buitenland op zakenreis is, moet er iemand op de winkel passen. Het geluk was dat vrouwen in die tijd boekhoudkundig onderlegd waren en echtgenotes dus de honneurs waarnamen. ►

Handelsvrouw Kenau Simonsdochter Hasselaer. In de Gouden Eeuw nog gezien als een heldin, die in 1573 meevocht en hout leverde toen de Spanjaarden de stad Haarlem belegerden. Vandaag staat haar voornaam synoniem voor 'manwif', niet bepaald een positieve typering. Een schilderij uit het Rijksmuseum (ca. 1590-1609).

In de Zuidelijke Nederlanden hielpen vrouwen al veel eerder mee in de handel en als boekhouder. Een schilderij van een geldwisselaar en zijn vrouw. Een schilderij van Quinten Massys (1514).

► Dat ging veel verder dan de taakverdeling die al bestond bij boeren en vissers, waarbij de man naar zee ging, of op het land werkte, en de vrouw op de markt de producten verkocht. “Ik denk dat we dat te danken hadden aan ons goede lagere onderwijssystemen, waarin ook meisjes lezen en rekenen mochten leren. In Vlaanderen zie je dat óók eerder: zelfstandige vrouwen die de taak van hun echtgenoot overnemen. Eigenlijk was het zelfs vreemd dat ze dat in andere landen niet ook zo regelden. In de 17e eeuw schreven de Britten economische traktaten over hoe een land rijk te maken middels de handel. Hun bevinding: een van de succesfactoren is dat de Hollandse vrouwen goed kunnen boekhouden.”

Maar tegelijkertijd scholden Britten de Hollandse mannen uit voor pantoffelhelden. En schreven de Duitsers: in Nederland kraait niet de haan, maar de hen.

“Dat was deels jaloezie. Het was natuurlijk onbegrijpelijk, hoe dat kleine Republiekje zo rijk kon worden.”

Tot de dag van vandaag wordt het succes van Nederlandse handelsmaatschappijen toegeschreven aan onze egalitaire samenleving. “Handeldrijven doe je onder gelijken. Het is in principe een activiteit waarin je elkaar als gelijkwaardige ziet. Anders lukt het niet. Hoewel je handel ook kunt afdwingen met geweld. Er is ook een ugly face. Die hadden we óók hoor, in de koloniën.”

Je schrijft dat heel wat begrippen gekoppeld worden aan mannelijke of vrouwelijke eigenschappen. Vrijheid zou een typisch mannelijk woord zijn.

“Denk aan avonturiers, aan mannen die zich van alles kunnen veroorloven. Dat zijn culturele associaties. Er zijn net zo goed vrouwen die vrij willen zijn, maar onze cultuur associeert het meer met mannen. Die willen zich niet binden in een huwelijk. Lekker op de motor. Je niets van niemand hoeven aan te trekken. Het was in de tijd van de Republiek natuurlijk ook zo dat mannen meer vrijheden hadden dan vrouwen.”

Verbazingwekkend is dat de eigenschappen die als vrouwelijk worden gezien, bijna allemaal te maken hebben met het succes van de handel in de Gouden Eeuw. Een zachte confrontatie mijddende stijl, inschikkelijkheid, soepelheid, tact, geduld en vriendelijkheid, dienstbaarheid, meegaande en beheerste opstelling ten opzichte van klanten... “Juist deze ‘feminiene’ eigenschappen worden in de handboeken voor kooplieden aangeprezen om succesvol handel te kunnen drijven. Maar daar wordt nergens in gezegd dat dit vrouwelijke eigenschappen zouden zijn. Het gaf ons als handelsnatie op een bepaalde manier wel een androgyn identiteit, een combinatie van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen. Dat zie je nu nog steeds in de beeldvorming over ons. In reisgidsen valt in beschrijvingen op dat Nederlandse vrouwen niet alleen zo zelfstandig en geëmancipeerd zijn, maar zich ook vaak mannelijk kleden. Nederlandse mannen worden soms als doetjes getypeerd, omdat ze voor de kinderen zorgen. Het zijn zeker geen macho-mannen, die Nederlanders.”

Beeldvorming kan ook veranderen. Over de grote succesvolle handelsvrouwen uit onze geschiedenis zijn we vandaag helemaal niet zo positief. Het vrouwtje van Stavoren kreeg in haar woonplaats een standbeeld waarin ze werd neergezet als een heks met een hoge puntmuts op. Heldin Kenau Simonsdochter Hasselaer is spreekwoordelijk geworden voor een kreng van een wijf. Niemand noemt zijn dochter Kenau.

“Wij zijn er zelf ook heel ambivalent in, als het gaat over vrouwen die zo zelfstandig zijn, dat ze bijna ‘mannelijk’ worden. Ook wij als Nederlanders hebben daar reserves bij. Kenau werd aanvankelijk heel positief becommentarieerd. In de Tachtigjarige Oorlog werd ze nog als voorbeeld bejubeld. Pas later draaide die beeldvorming en wordt zij als een manwijf in negatieve zin gezien.”

En al die andere handelsvrouwen uit de Gouden Eeuw zijn vandaag volledig vergeten.

“Geschiedenis heeft gewoon geen goed geheugen voor vrouwenlevens. Behalve als ze tot een mythe worden, zoals Kenau. Wie kent nog haar hele verhaal? Handelsvrouw, scheepsbouwer, weduwe, die zelfstandig hout ging inkopen in Scandinavië. We hebben onze geschiedenis zo vertekenend dat alleen de mannelijke kant als

“Geschiedenis heeft gewoon geen goed geheugen voor vrouwenlevens”

universeel verhaal is gaan dienen, en als norm. Mijn boek probeert dat beeld te corrigeren.”

Hoe is het mogelijk dat de gelijkwaardige positie van de handelsvrouwen in later eeuwen verloren is gegaan? Als de ontwikkeling zich toen had doorgezet, waren er nooit feministische golven nodig geweest, geen Opzij, geen Cisca Dresselhuys.

“Dat komt voor een deel door de Franse tijd met de Napoleontische wetgeving. Die is heel erg beperkend geworden voor vrouwen. In de 18e eeuw zie je nog dat de emancipatie door Verlichtingsidealen eerst nog wat verder doorzet. Ten tijde van de Franse revolutie is ook gepleit voor gelijke politieke rechten. Maar die strijd is toen niet gewonnen. Die is een halt toegeroepen. En dan komt de 19e eeuw die conservatiever is. Dan lijkt het heel belangrijk te worden voor de burgerlijke stand om te laten zien dat de vrouw niet hoeft te werken, dat zij thuis voor het huisgezin zorgt. Voor arbeidsvrouwen gold dat niet, maar zij hadden een andere strijd te strijden: geld verdienen om te overleven. Zij vochten vaker zij aan zij met hun mannen. En de gelijkwaardigheid in de Gouden Eeuw was ook beperkt. Er stonden wel bepaalde stedelijke ambten open voor vrouwen, maar tot het stadsbestuur kregen zij geen toegang. We waren redelijk geëmancipeerd maar het was een relatief iets. Er was geen toegang tot de universiteit en geen politiek stemrecht, belangrijke thema’s in de eerste feministische golf.”

Ik heb gezocht naar het ontstaan van de onlosmakelijke combinatie koopman-dominee.

“Die vind je in mijn boek niet.”

Ik kwam wel de Reformatie-dominee Godfried Udemans uit Zierikzee tegen, die de slavenhandel veroordeelde, maar plantageslaven pas vrij wilde laten wanneer ze na zeven jaar Bijbelstudie een goed christen waren geworden.

“Je mocht als goed christen eigenlijk geen slaven houden. Maar als ze heidenen waren, moest je ze eerst onderwijzen in het ware geloof voordat je ze vrij kon laten. Er werd wel onderscheid gemaakt tussen de slavenhandel en mensen in slavernij hebben. De handel wordt dan ook eerder verboden dan de slavernij.”

Zou dat dan niet de bron kunnen zijn waardoor het geloof met de handel verbonden raakte?

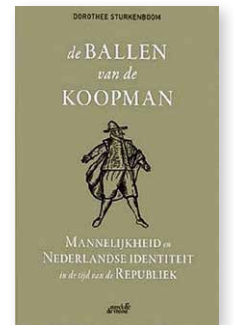
“Zeker niet. Het is natuurlijk een nationaal zelfbeeld, die combinatie koopman-dominee. Ik tref dat beeld niet bij buitenlanders aan. Die associëren ons alleen met koopmanschap en zeevaart. Pas in de 20e eeuw worden wij een soort gidsland. Daar hoort ook dat opgeheven vingertje bij van: wij weten hoe het moet, wij weten het beter dan jullie. Dat wordt door onszelf gezien als een trekje van de

dominee. Ik heb het idee dat de komst van de dominee in ons zelfbeeld pas is ontstaan door alle dichtende dominees in de literatuur van de 19e eeuw (Beets, Ter Haar, Ten Kate, red.). Die hebben het oudere zelfbeeld uit de Gouden Eeuw van de Nederlander als koopman-zeeman verdrongen.”

Maar dichtende dominees hebben totaal niets met de handel te maken. “Nee, die combinatie is ook een tegengestelde. Een vingertje dat wijst van: zo hoort het niet, daar kom je als koopman niet ver mee. Het zijn twee verschillende gezichten van onszelf, zoals ook bot zijn en handeldrijven tegenstrijdige eigenschappen zijn.”

Wat kan de duurzame wereld van je historische studie leren?

“In de Gouden Eeuw wordt benadrukt dat winst maken belangrijk is, maar nog belangrijker is het dat je op een eerzame wijze handeldrijft. De Groningse koopman Van Nyenborgh schreef in 1659 dat de beste handel de handel was ‘diens winst niemand schade doet’. Ook toen al hadden we ondervonden hoe belangrijk het was om een goede reputatie te hebben. Koopmanschap steunde op bona fides, het vertrouwen in elkaar. Toen de Zeeuwse koopman David Baute op verdenking van illegale handel in een Spaanse gevangenis belandde, merkte hij al dat dit zijn krediet geen goed had gedaan. Of zoals dezelfde rijm lustige Nyenborgh dichtte: ‘Ziet dat gij een goede naam behoudt, dat beter is dan geld of goud’. De Mercator Honestus was het ideaalbeeld, de integere koopman. Het is jammer dat zulke idealen verloren zijn gegaan in de liberale tijdsgeest die daar later overheen kwam. Het idee ontstaat: de markt zal alles zelf wel regelen. Met Adam Smith die zegt dat een Onzichtbare Hand alles stuurt. Daarmee gingen de oude, morele principes vanuit het christendom en de klassieke tijd verloren. De dichter Vondel had het al samengevat in 1655: ‘Geen goud gaat boven eer’. In onze tijd zou je dat kunnen vertalen naar: geen winst gaat boven mens en aarde.” ■

De Ballen van de Koopman
Dorothee Sturkenboom
Uitgeverij Sterck & De Vreese
Prijs 35 euro
ISBN 978 90 5615 506 3

Websites

+ ‘De Ballen van de koopman’ bij uitgeverij Sterck & De Vreese.

+ TEKST JAN BOM

+ FOTOGRAFIE FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT, ILLUSTRATIES ONDER ANDERE UIT RIJKSMUSEUM EN UIT ‘DE BALLE VAN DE KOOPMAN’.

+ ART DIRECTION BUREAU BOUDEWIJN BOER EN STUDIO 10

+ UITGEVERIJ ATTICUS BV

+ WWW.P-PLUS.NL